

A szegedi népnyelv jövevényszavai

A szegedi tájszólásnak is bőségesen vannak idegen jövevényszavai, amelyek természetesen művelődési folyamatokat, szellemi és gazdasági hatásokat is találóan tükröznek. Ezek részben a köznyelvben is élnek. Szép számmal akadnak azonban olyanok is, amelyeket csak a szegedi táj ismer. Meghonosodásuk okaira és körülményeire lehetőség szerint iparkodunk röviden rámutatni.

Legtovább, hosszú évszázadokon át érvényesült a hazai deákok műveltségnek szavakban is érzékelhető befolyása. Elsősorban az egyházi kultúra, de a paraszti közélet terén is számos latin, latinos képzésű szó honosodott meg. Csak a ritkábbakat, jellemzőbbeket soroljuk föl. Ilyenek: *advent* ~ *ádvent* 'karácsony előtti időszak'; *ájer* ~ *zajer* 'a szélmolnárok nyelvén: hajnalban támadó könnyű szél'; *akurátus*, *apëllál*, *apëtitus* ~ *epetus* 'étvágy'; *árënda*, *árkus* 'ív' (papír); *ármádia*, *áziom* 'asylum'; *ceremória*; + *cintërom* 'templom körüli temető*'; *damënom* 'dominium, nagyobb földbirtok'; *dátom* 'ajándék, adomány'; *dëta* 'diaeta, országgyűlés' — a szegedi népnyelvben 'szomszédok vasárnap délutáni közös beszélgetése, összeülése'; *dezëntor* 'desertor, gézengúz'; *disputa*; *dukánzia* 'járandóság'; *egzekució* 'adóvégrehajtás'; *egzáment* 1. 'iskolai vizsga', 2. 'diákok vakációja'; *egzisztál* 'van, létezik'; *emines* 'kiváló'; *família*, *famulus*; *foktom* 'factum, tett, megvalósítás'; *frekvencia* 'gyülekezet, ünneplő közösség'; *fundamentom* 'alap'; *funtus* 'fundus, háztelek'; *glória*, *grácia*; *hárpia* 'zsémbes asszonykép'; *ípiliom* 'imperium, egykori királyi Magyarország, messze táj'; *inspekció*; *inspektor*; *instál*, *instánzia*; *instramentom* 'eszköz, tárgy'; *inventárium* 'leltárba vett raktárkészlet' (uraságnál), + *kalkantista* 'orgonafújtató'; *kalkuláció*, *kánisz máter* 'kutyafejét'; *kánikula*; *katakézmos* 'katekizmus', *katëdra*; *komédia* 'látványosság'; *komëndál*; *komma*; *komplamentom* 'udvarias hajlongás'; + *komplëta* 'délutáni szolozsma', *konfeszor* 'szent hitvalló', + *konfráter* 'szerzetesi közösséghez tartozó világi ember', *kontrektus* 'szerződés', *konvent*, *kommen* 'kolostor, szerzetesház'; *konlibál*, Tápén *koskiribál* 'adóztatás céljából összeír, konskribál', *korda* 'öv', *kurátor* 'templomatya'; *lénia* 'vonal, vonalzó'; *lukszus*; *makula* 'szenny'; *missió* 'prédikációs lelkigyakorlat'; *modërál* ~ *modorál*; *monició* ~ *munició* 'hadiszer'; *náció* 'fajzat'; *nóblis* 'elökelösködő'; *nomërus* 'házhely hozzátartozó szántófölddel'; *passió* 'Krisztus kínszenvedése'; *passzió* 'szenvedély, időtöltés'; *passzus* ~ *paksus* 'járlatlevél'; *pauza* 'szünet'; *penetencia* '1. töredelem, 2. gyötrelmes állapot'; *pënná* 'írótoll, lúdtoll' (öregek ajkán); *porció* '1. adó, 2. adag'; *privát*, *processzió* ~ *prosekió*; *profeszor*; *propaganda*, *protekció*; *publikáció* 'élőszóval való hatásági hirdetés'; *purgátërom* 'tisztítótűz'; *rëgnál* 'erősökodik, állhatatosan könyörög'; *rëgula*, *rëkvirál*, *rekvirál*; *rektor*; *rëparál* ~ *rëporál*, *rëpëtál*, *rëtërál* hátrál; *rezedencia*; *rëzovál* 'renovál'; *sallárium* 'járandóság, tiszteletdíj'; *sentencia*; *spëkuláció* ~ *pëkuláció*; *stáció*; *statárium*; *stóla*; *szekvesztrom* 'ható-

* A népnyelvi adatok előtti | jel arra utal, hogy a szót a szerző írásos forrásból jegyezte ki, a mai nyelvhasználatban már nem él. (A szerk.)

sági zárlat ingatlanra', *szenátor* ~ *szinátor*; *szerbusz*; *taksa*; *titulus* ~ *titula*; *tortúra*; *turpis*; *tútor* 'falusi közgyám', *urbárium*; *vákáció*; *viloncia* 'pörpatvar', *virguja* 'mérőrúd', *virtus*, *vizitáció* 'katonai sorozás'.

A középkor végén több kun szó, főleg név került át a szegedi népnyelvbe: *Öttömös*, *Szatymaz*, *Csöngöle*, *Zákány*, *Garga*, *Törtel*, *Csértán*, *Buzgán*, *Kerepes*, *Mizsér*, *Nyógér*. A *boza*, vagyis a kölesből erjesztett ital a kunoktól került át hozzánk. Fraxinus Gáspár, híres XVI. századi, szegedi származású orvos leveleiben többször is emlegeti. Egy szegedi gyermekmondóka értelmetlenül vált szóhabarlatának egyik része: *tengőri herebere*. He-lyesen: *tengele hele-bele* 'Isten erejével, segítségével'. Ilyen még a *kapacsali-macsali* indulatszó, amelyet századunk elején alsóvárosi öregektől hallani lehetett. Így ijesztettek rá tréfás komolysággal csintalan gyerekekre. A töredék nem más, mint a kun Miatyánk végződése: *boka csalli*. Értelme: ez erős (vagyis az Isten), ami Mészáros Gyula szerint szabad átköltése a protestáns szövegváltozatnak: *mert tiéd az ország, a hatalom és dicsőség*.

A másfél százados hódoltság emlékezetét számos török jövevényszó is őrzi. Ezek olykor délszláv közvetítéssel kerültek nyelvünkbe. Ilyenek: *alvét* 'törökméz'; *asztorka* 'zsákfajta'; *bagaria* 'kidolgozott bőrfajta'; *bas* 'hajóréz'; *betyár*; *bosztán* 'konyhakert'; + *buja* (vászon); + *csalma* 'süveg'; *csámesz* 'hajóféle'; *csárda* '1. hajókunyhó, 2. kocma'; *csolák* 'hibás szemű, kajla'; *déli* 'hóbotos'; *duttyán* 'vásári lacikonyha'; + *emeng* 'török tisztviselő, emir'; *fosztán* 'posztókelve'; + *futa* 'ruhakelme'; *haszura* ~ *hoszura* 'gyékényponyva'; + *iplik* 'külső varrás a csizma sarkán'; *késza*, *kéca* 'erszény'; *kila* 'régi súlyegység'; *kuti* 'dobozka'; *limány* 'örvény'; *mahomet* 'otromba nagy'; *mazúr* 'tönkrement ember'; + *oka* 'régi súlyegység'; *papucs*; + *serbetkocma*; *simindzsia* 'pékkemence'; + *szarahó* 'várerődítési szolgálattal tartozó rája'; *szattyán*, *sárma*, *szekszénás* ~ *szikszénás* 'ittas'; *szicsán* 'kénesó'; *Tabán* 'szegedi városrész'; *tarhonya*; *tombác* 'malomrész'. Mint látjuk, leginkább a tárgyi világ, gazdasági élet szavai vertek gyökeret. Török eredetű családnevek: *Csasz*, *Gajgonya*, *Halál* (< Halil), *Kara*, *Halaburdi*, *Buritty* (az alsóvárosi *Császár* család ragadványneveként él), *Bullás* és talán *Kakuszi*.

A szerb, délszláv jövevényszavak már a hódoltság idején meghonosodhattak, de a XVIII. század folyamán a palánki szerb polgárság, kereskedővilág, bunyevác bevándorló nép is átadhatta őket. Ilyenek a teljesség igénye nélkül: *abronyica* 'vízhordó rúd'; *bag-rëna* 'akác, akácvirág'; *búger* 'régi négykrajcaáros pénzdarab'; *cérkó* 'pravoszláv templom'; *cicvara* 'tejfölből, tojásból készült omlettszerű étel'; *csetruik* 'bácskai disznófajta' (új); *dángubáz* 'kényszerű tétlenségből tölti az időt' (hajós, fuvaros); *dátya* 'halotti tor' (Törökkanizsa, Csóka); *dëbëlla* 'lomha, nagy testű fiatal fehérlép'; *dërgovác* 'vásári vagy házaló kereskedő, kupec'; *dévér* halfajta; *domëntát* 'állvány a bögőshajón'; *doszta* elég; *garaboly* 'egyfülű kézikosár'; *góhër* 'szőlőfajta'; *katka* 'könnyebb vasmacska halászatnál'; *kászél* '1. szerbül beszél, 2. sebesen, hadarva beszél'; *kukora* (bárány) 'Digitalia sanguinalis'; *ludáj* 'főzeléknek való tök'; *matak* 'a halászok farhámjának egyik része'; *móva* 'kalákában végzett munka'; *paprika*; *píte* 'süteményféle'; *poszmat* 'trágya'; *poszora* 'hagymamártás'; *próbaszëtyu* 'próbaszerencse'; *sëtyëra* 'szerető' (gúnyos); *sumár* 'fiatal parti erdő'; *szápa* 'halfajta'; *szëvëjëdna* 'mindegy'; *szurutyka* 'savótól még el nem választott aludttej'; *tahó* 'modortalan ember', *tányërica* 'napraforgó'; *tëraj* 'rajta, gyerünk'; *tërajgat*, *trájgat* 'irányít, helyes útra térít'; *uszkuksil* 'eltűnik, megszökik'; *uzmi* 'borraivaló'; *vëcsár* 'zajos házimulatság'; *vótka* 'pálinkafőzészkor az első lepárlás eredménye'. Kihalt szavak: *csobán*, *bács*.

Igen jelentős természetesen a szerb nyelvi hatás azokban a sokszor sziget fekvésű vajdasági falukban, amelyek etnikailag a szegedi tájhoz tartoznak. Ennek vizsgálata sürgős feladat volna.

A n é m e t jövevényszavak a XVIII. századtól kezdve találnak helyet népünk szókinésében, amikor megnyílik az út a nyugati, elsősorban az osztrák-bécsi művelődési

hatások, iparos vándorlások előtt is. Ezek a mindennapi élet, háztartás, ételkultúra, ruházat, lakásberendezés, ipari élet polgárosultabb vonásain tükröződnek vissza. Forrásuk, közvetítésük igen változatos. Részt vesz benne a céhélet, a megmagyarosodó palánki polgárság, katonáskodás, üzleti nyelvvel a kezdetben németül beszélő zsidó kereskedővilág, végül pedig a modern kispolgárság és alvilág osztálynyelve. A német jövevények között latin, francia eredetű szavak is bőven akadnak.

A céhélet szavai között minden szakmának természetesen megvan a maga szókincese, amelyet nemcsak idegen iparosok, hanem vándorló magyar mesterlegények is meghonosíthattak. Hosszadalmasságuk miatt bemutatásukra itt nem kerül sor. Nem ismertetjük a katonai, konyhai és kártyaműszavakat sem, minthogy ezek is inkább a szakmai nyelvhez tartoznak. Itt csak néhány általánosan jellemzőt mutatunk be. Olyant, amelyik a szegedi köznyelvben is járja, esetleg csak járta.

Közzszavak a polgári, mindennapi életből: + *ajriktum* 'polgári lakásberendezés'; *atrec* 'cím'; *ekcájj* 'polgári evőeszköz'; *farba* 'nem nyerő szín a kártyában'; *flanc* 'oktalan fényűzés, főleg ruházkodásban'; *fragla* 'urasági szobalány, fölfelé züllő fehérnép'; + *gájsicc* 'utcai peregár'; *gálánt* 'divatosan öltözött'; *gránic* 'országhatár'; *hausznek* 'házi-szolga, léhűtő cseléd'; *matralistabót* 'fűszernagykereskedés'; *placc* 'üres térség'; *pramonát* 'alsóvárosi templomkert'; *purger* 'német polgár'; *rajcsúr* '1. katonai lovaglóiskola, 2. tánciskola'; *rasz* 'pihenő menet, munka közben'; *sült* 'cégtábla'; *stand* 'napszámosok, fuvarosok várakozóhelye'; *szatler* 'kocsifényező'; *tajcsol* '1. német módon táncol, 2. egy helyben toporog'.

A közlekedés világából: *délészánc*; *parti* 'vasúti pályamunka'; *pasasér* 'személyszállító gőzhajó'; *slepp* 'uszály'; *randzsér* 'rendezőpályaudvar'; *rospont* 'forspont'; + *si-fontház* 'hajózási hivatal'.

Az üzleti élet köréből: + *abalda* 'dohánybevéltő'; *akcis* 'szeszadó'; *avizál* 'értesít'; *azlag* 'kirakat'; *bangorót* 'tönkrement ember'; *céndzár* 'ügynök'; *deferenc* 'különbség'; *financia* 'pénzügyigazgatóság'; *firma* 'cég'; *interes* 'kamat'; *kalició* 'óvadék'; *kapitáros-péz* 'tőkepénz'; *kontó* 'hitel'; *krakk* 'csőd'; *kuncsaft* 'vevő'; *licita* 'árverés'; *profit* 'haszon'; *rezsi* 'üzemköltség'.

A felsővárosi cigányok nyelvéből is átkerült néhány szó a szegedi külváros, alvilág szókincsébe: *lácsó* 'gavallérosan költekező ember'; *devla* 'Isten'; *dadē* 'öreg'; *kár* 'membrum virile'; *kula* 'excrementum'; *roma* 'cigány'.

Orosz jövevények: *dokument* 'igazolvány'; *davaj* 'előre, rajta'; *karasó* 'helyes'; *kulák*.

Bálint Sándor